

szott és külső megjelenésben, felfogásban, játékokban olyan megrázó és felejthetetlen alkotást produkált az egyetlen jelenetben, amelyből szerepe állott, hogy akik ezt valaha látták, évtizedek múltán sem felejtik el az irtóztató arcot, a károgó hangot, egy-egy mozdulatának kifejező erejét, mellyel jóval többet tudott mondani, mint más színész, ha ajkán a legédesebb szavak zengtek is. Ahogyan ő Erzsébet, az özvegy királyné átkait elkárogtatta »János király«-ban, két nemzedék lelkében él tovább. És ugyanaz a két nemzedék kacag még ma is, visszaemlékezve a közönséges és annyira jellemző mozdulatokra, ahogyan csipőjére tette a kezét és ütögette a combját, mint Mrs. Mulholland, Zangwill »Mary-Ann«-jében.

Semmiféle föladatot nem kicsinyelt. Neki mindegy volt, hogy Irene császárnőt, vagy a nyelveskedő Patty szolgálot, királynőt, szentet, vagy koldusasszonyt játszott-e. Indulatosan hadbaszállt a kritikusokkal, akik kárhoztatták a Nemzeti Színház igazgatóját, mert megengedte, hogy Jászai Mari eljátssza »Romeo és Juliá«-ban a dajkát. Erről a kérdésről ő maga ír ily módon: »Nevetséges! Mintha a vászonnak nem volna mindegy, hogy koldust, vagy királyt pingálnak-e rá! Mintha a szobrász kisebb művész volna, ha nem az orléansi szűzet mintázza, hanem egy majmot. Én elszomorodom olyan vélemény hallatára, mely a színészt egyetlen szerepkörhöz köti. Hiszen, aki ezt kívánja tőlünk, az eltílt bennünket a mesterség legnagyobb gyönyörűségétől, az átváltozástól, az alakoskodás misztikus kiejétől! Az megvonja tőlem a jogot, hogy a palettám minden színével pingáljak. Hogy én a bizanci császárné után a nyelves angol szakácsnét játszom el, csak annyit jelent, hogy le bírom fokozni a lelkem és a testem pátozát a terebere karattyolásáig.«

A nagy művésznő nemcsak korának legelső színjatszója, de legkülönb versmondója volt. A pódiumon éppen olyan hatalmas egyéniség volt, éppen annyi erő, fönség, szín, szenvedély és gazdagság áradt belőle, mint a színpadon. Cikkeket és könyveket írt azonfelül. Egyszerű, világos, hatalmas, monumentális volt az írása is. Ha nem színész nő lesz, nagy író lett

volna belőle. Könyveit, melyek vergődő önvalomások, lehetetlen úgy olvasni, hogy az ember meg ne rázkódjék szavainak korbácsa alatt. Megrázó élmények ezek; mondatai, véleményei, meghatározásai úgy megmaradnak az olvasó emlékezetében, mintha érc táblára véssett betűk volnának. A Petőfi Társaság nemcsak írói tehetségét, hanem a Petőfi-kultuszban szerzett nagy érdemeit is méltányolta, midőn 1908-ban tiszteleti tagjává választotta. Jászai Mari minden idők legnagyobb Petőfi-interpretálója volt és hogy Petőfi kultusza az elmúlt évtizedekben újjászületését élte, abban az oroszlátnérsz az övé.

1922. január 6-án ünnepelte az ország színészkedésének ötvenéves jubileumát a Nemzeti Színház színpadán. Ez volt az első jubileum, amelyet elfogadott hosszú, erős rábeszélés után. Mert neki az volt a véleménye, hogy a színész a maga személyében bújjon el a szerepei mögé és ne kérjen más elismerést, tapsot, hódolatot, jutalmat, mint amit a színpadon kaphat, játéka után. Utoljára 1925. december 3-án lépett fel »Az aranyember«-ben, mint Teréza mama. Már akkor kínos betegség örölte hatalmas szervezetét. 1926. október 5-én halt meg Budapesten és egy országgyászsa kísérte a Kerepesi-temetőnek abba a sírjába, melyet még életében építtetett önmagának. A sírgödört kirakatta gondosan a lebontott régi Nemzeti Színház köveivel, a sírkövet is fölébe állíttatta: a régi Nemzeti Színház egyik hatalmas oszloprészéből faragtatta. És rávésette a sírfelíratot, amit maga írt. Elrendezett ő méltóan mindent, hogy ne okozzon bajoskodást holtá után senkinek.

Ez a rendkívüli egyéniség, akit majdnem mindenki kibírhatatlanul gőgösnek, visszaretentően fenségesnek, megközelíthetetlenül nagynak és borzongatóan idegennek érzett, aki úgy járt e földi téreken, mint »Északfok, titok, idegenség, lidérces messze fény«, — ez a félelmetesen nagyszabású emberi lény csupa remegő alázat, mellverdeső áhitat, magában és magával csatázó bírálat, önmagával szemben való idegenség és önmagát mardosó vívódás volt.

Így írt: »Megvan az oka, amiért erősnek és nagy egyéniségnek tartanak: a színpadról ismernek és innen ítélnék meg.